

Nərimin İbrahimova Rasim qızı¹
LİRİK ƏSƏRLƏRİN TƏDRİSİNİN ƏDƏBİYYAT TƏLİMİNDƏ YERİ

Ədəbiyyat həyatı obrazlı şəkildə əks etdirən söz sənətidir. Ədəbiyyatın şagirdlərin müstəqil həyata hazırlanmasında, zəruri həyat bacarıqlara yiyələnməsində mühüm rol oynayır. Ədəbiyyat fənninin əsasında bədii əsərlərin öyrənilməsi dayanır. Tədris olunan bədii nümunələrin oxusu, məzmununun öyrənilməsi şagirdlərdə mütaliyəyə maraq yaratmalı, müstəqil fəaliyyətin səmərəliliyinə zəmin olmalıdır.

Bədii əsərlərin tədrisi oxucuda yüksək bədii-estetik zövqün formalaşması, inkişaf etdirilməsi ilə bərabər, bədii yaradıcılığın həqiqi meyarlarla qiymətləndirilməsinə də imkan yaratmalıdır. Şagirdin tədris edilən əsərin ideyasını müəyyənləşdirə bilməsi, ümumiyyətlə müstəqil təhlil aparması ədəbiyyat fənninin, qeyd edildiyi kimi, əsas vəzifələrindən sayılır.

Bədii əsərin üzərindəki işin mühüm mərhələsini təhlil təşkil edir. Təhlil dərslərində aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir:

1. Əsərin mövzusu və ideyası.
2. Ədəbi qəhrəmanların səciyyəsi.
3. Əsərin bədii xüsusiyyətləri.

Təhlil posesində surətin nitqi, portreti, məişəti, əşya və təbiət obrazları və s. diqqətdən kənar qalmır.

Şagirdin əsər üzərində mümkün qədər müstəqil işləməsi, ideya- məzmunu dərk etməsi üçün müəllim məqsədyönlü iş aparmalıdır. Tədris olunan hər bir yaradıcılıq nümunəsinə növ və janrın tələbləri nəzərə alınmaqla yanaşılmalıdır. Bundan əlavə, konkret əsərin özəl xüsusiyyətlərinin də diqqət mərkəzində saxlanması vacibdir.

Metodik ədəbiyyatda göstəriləyi kimi, bədii əsərlərin təhlilində müxtəlif təhlil yollarının və növlərinin qarşılıqlı əlaqədə tətbiqi daha faydalı olub, səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə imkan yaradır. Deyilənlərdən aydınlaşır ki, təhlil yaradıcı xarakterdə olmalı, həmin prosesdə rəngarəng iş növlərindən, çalışma və tapşırıqlardan istifadəyə nail olunmalıdır.

Bu deyilənlər əsərin öyrədilməsinin, təhlilinin ümumi məsələləri olub, lirik əsərlərə də aiddir. Artıq deyildiyi kimi, müstəqil ədəbi növ kimi lirikanın tədrisinin özəl xüsusiyyətləri vardır və onların nəzərə alınması təlimin keyfiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Öncə qeyd edək ki, bu gün məktəblərdə istifadə olunan “Ədəbiyyat” dərslərində lirik əsərlərə xeyli yer verilmişdir. Əlbəttə, bu, yeni təhsil proqramının – kurikulumun tələblərindən irəli gəlir. Proqramın tələbinə uyğun olaraq, V-VII siniflərdə heca vəznli şeirlərin tədrisi ilə kifayətlənilmişdir. Əruz vəznli şeirlərin, sərbəst şeirlərin tədrisi isə VIII-IX siniflərdən başlayaraq reallaşdırılır. Bu, şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinin nəzərə alındığını göstərir. Dərslərin təhlilindən aydınlaşır ki, seçilmiş nümunələr siniflərin səviyyəsinə uyğundur, dil-üslub baxımından məqsədyönlüdür. Məsələn, V sinfin “Ədəbiyyat” dərslərinə daxil edilmiş “Azərbaycan! Azərbaycan!” (Ə.Cavad), “Analar” (H. Arif), “Can, nənə, bir nağıl də” (Ə.Cəmil) və s. əsərlər məhz bu cəhətlərinə görə beşincilərin böyük marağına səbəb olur. Lirik şeirlərin tədrisində mənimsənilməli olan bilik və bacarıqlar kurikulum sənədində konkret şəkildə əks etdirilmişdir. V sinfin proqramına nəzər salsaq, “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri” məzmun xəttinin ilk əsas standartı (1.1.) əsərin (o sıradan lirik şeirlərin) məzmununun mənimsənilməsi ilə bağlıdır. İkinci əsas standart (1.2.) əsərin (deməli, həm də lirik şeirin) təhlili ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

Birinci əsas standartın ilk alt standartı (1.1.1.) heca vəznli şeirlərdə (eləcə də sadə süjetli epik əsərlərdə) tanış olmayan sözlərin mənasının aydınlaşdırılması ilə bağlıdır. Bu, elə ilk addımdan şagirdin müstəqil fəaliyyətini təmin edir. İkinci alt standart (1.1.2.) bədii əsərlərin (o cümlədən lirik şeirlərin) ifadəli oxusu ilə əlaqədardır. Əlbəttə, məzmun üzrə işdə yalnız müəllimin ifadəli oxusundan söhbət gedə bilər. İfadəli oxu üzrə ilkin işlər bu mərhələdə həyata keçirildiyindən həmin standart məzmun standartlarının sırasında verilmişdir. Digər bir alt standart isə (1.1.5.) lirik şeirlərdə, eləcə də epik əsərlərdə işlənmiş bədii təsvir vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi tələbini özündə əks etdirir. İkinci əsas standartın bütün alt standartları ya birbaşa, ya da dolayısı ilə lirik şeirlərin təhlili ilə bağlıdır. Məsələn, ilk standartlardan biri (1.2.1.) lirik qəhrəmanların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırmağı və əsaslandırılmış münasibət bildirməyi tələb edir. Digər alt standart (1.2.3.) lirik əsərlərdə işlənmiş bədii təsvir vasitələrinin rolunu aydınlaşdırmaq vəzifəsini qarşıya qoyur. Sonuncu alt standart (1.2.4.) lirik əsərlərin mövzu və ideyasını aydınlaşdırmaq və münasibət bildirmək tələbini irəli sürür.

Göründüyü kimi, proqramda – kurikulumda ədəbi növ kimi lirikaya qədərincə diqqət yetirilmişdir. Proqramın tələblərini əsas götürən dərslər müəllifləri məzmun standartlarının reallaşdırılmasına imkan yaradan tutarlı bədii nümunələrin seçilməsinə və dərslərə daxil edilməsinə səy etmişlər. Başlıca məsələ isə məzmun standartlarının təlim prosesində reallaşdırılmasına imkan verən sual və tapşırıqların müəyyənləşdirilərək dərslərə daxil edilməsi olmuşdur. Dərslərdəki vəziyyətin aydın təsəvvür edilməsi üçün bir nümunəyə nəzər salsaq. Tədrisinə iki saat ayrılan “Kərpickəsən kişinin dastanı” (N. Gəncəvi) əsərinin məzmunu birinci dərslər saatında öyrənilir. Məzmun standartlarının ikisi (1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır; 1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh müəyyənləşdirir)

¹Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

hələ oxuya başlamazdan əvvəl tapşırıq qismində şagirdlərə təqdim olunur. Bu tapşırıq dərslikdə "Oxuda aydınlaşdırın" başlığı altında təqdim edilmişdir:

1. Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın.
2. Əsərdəki bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirin.

Əsərin oxusunun fərqli şəkildə həyata keçirilməsini təklif edən müəlliflər bununla sinfin səviyyəsini də nəzərə almış olurlar. Oxudan sonra şagirdlərə dərslikdəki suallara cümlük şəkildə cavab hazırlamaq təklif olunur. Suallar əsərin məzmunu üzrə mənimsənilmiş məlumatın dərinləşdirilməsinə, məzmun üzərində düşünməyə istiqamətləndirir. Başlıcası isə obrazlar (Qoca və cavan oğlan) barədə oxuda mənimsənilmiş ilkin təəssüratın zənginləşməsi niyyəti güdülür. Növbəti tapşırıq məzmun üzrə məlumatın zənginləşməsinə və müstəqil düşüncənin yaranmasına imkan verir: "Parta yoldaşınızla birlikdə əsərin məzmununa aid üçdən az olmayaraq sual və onlara cavab yazın." (Ədəbiyyat. V sinif üçün dərslik, Bakı, "Bakınəşr", 2020, səh. 117). Sonra iş kiçik qruplarda davam etdirilir, əldə olunmuş nəticələr təqdimatlar əsasında müzakirə edilir.

Təhlilə həsr olunmuş dərsdə iki alt standartın (1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca cəhətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir; 1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir) reallaşdırılması nəzərdə tutulmuş, bu məqsədlə dərsliyə tapşırıqlar daxil edilmişdir. Tapşırıqlardan bəzilərinə diqqət edək.

3. Kərpickəsən kişinin xarakterindəki başlıca cəhətlər hansılardır? Fikrinizi əsərdən seçdiyiniz nümunələrə əsaslandırın.

4. Cavan oğlanın qoca kişiye dediyi sözlər onun xasiyyətindəki hansı cəhətləri üzə çıxarır? Fikrinizi əsaslandırın.

5. Əsər hansı mövzuda yazılıb, sizcə, onun əsas ideyası nədir? Tapşırıqda müstəqil düşüncənin yüksək səviyyəsini tələb edən sual da əks etdirilmişdir: "Qocaya və cavan oğlana necə münasibət bəsləyirsiniz? Fikrinizi misallarla əsaslandırın."

Dərslikdən gətirilən nümunədən də görüldüyü kimi, lirik əsərlərlə bağlı kurikulum sənədində əksini tapmış standartların layiqincə reallaşdırılmasına ciddi diqqət yetirilmişdir.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, ədəbiyyat təliminin əsasendə bədii əsərlərin öyrədilməsi dayanır. Ədəbi növ olmaqla lirikanın tədrisinə həm ümumi təhsil pilləsində, həm də tam orta təhsil pilləsində qədərincə diqqət yetirilir. İstər bu, istərsə də digər ədəbi növdən olan nümunələrin tədrisində rəngarəng iş növlərinin, daha dəqiq deyilsə, fərqli təlim strategiyalarının tətbiqinə geniş yer verilir.

Ədəbiyyat dərsliklərində lirik əsərlərin tədrisinin uğurla reallaşdırılmasına imkan yaradan çalışma və tapşırıqların sistem şəkildə verilməsinə səy göstərilmiş və buna nail olunmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ədəbiyyat. V sinif üçün dərslik, Bakı, "Bakınəşr", 2020.
2. Hüseynoğlu S. Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim. Bakı, 2009.
3. Hüseynova S. Lirik əsərlərin öyrədilməsində ifadəli oxunun rolu. Bakı, 2005.
4. Muradov B. Orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsi. Bakı, 1992.
5. Yusifov F. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2010.

Açar sözlər: ədəbiyyat, lirika, kurikulum, metod, fəal təlim

Key words: literature, lyrics, curriculum, method, active learning

Ключевые слова: литература, лирика, учебная программа, метод, активное обучение.

Xülasə

Müasir təhsildə lirik əsərlərin tədrisində əzbəçilikdən çox əsərin təhlili, onun aşladığı fikri daha aydın başa düşmək məsələsi ön planda dayanır. Bədii yaradıcılıq nümunələrinin təhlili zamanı, sənətkarların sözdən necə istifadə etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Müəllif sözdən bacarıqla istifadə etdiyi zaman bədii sözün təsir qüvvəsi də güclü olur. Sənətkar həyat hadisələrini, təbiət təsvirlərini, insan xarakterini ümumiləşdirərək bütöv şəkildə oxucuya çatdırır. Müəllimin də əsas vəzifəsi sənətkarın bu fikrini şagirdə düzgün çatdırmaq, daha dəqiq desək, şagirdin düzgün başa düşməsi üçün yol göstərməkdir.

Summary

In modern education, in the teaching of lyrical works, the analysis of the work rather than memorization, the issue of a clearer understanding of the idea instilled by it, comes to the fore. When analyzing examples of literary and artistic creativity, it is necessary to clarify how word artists use words. When the author uses the word skillfully, the influence of the literary word becomes stronger. The artist conveys his thoughts to the reader as a whole, summarizing the events of life, descriptions of nature, human nature in society. The main task of the teacher is to convey this idea of the artist to the student, to be more precise, to show the way for the student to understand it correctly.

Резюме

В современном образовании при изучении лирических произведений на переднем плане стоит задача не изучать его наизусть, а более ясное понимание его анализа и тех мыслей которые оно диктует. При анализе образцов художественно-поэтических произведений надо выяснить как воспользовались словом их создатели. Сила действие слово становится еще сильнее, если автор правильно пользуется этим словом. Автор доводит свои мысли до читателя в целом, путем обобщения человеческого характера, общества, общественной среды, природных изображений. Основной задачей учителя является правильное доведение до учеников этой мысли автора а точнее показать путь ученику для правильного понимания этих мыслей.

Rəyçi: dos. S.Abbasova